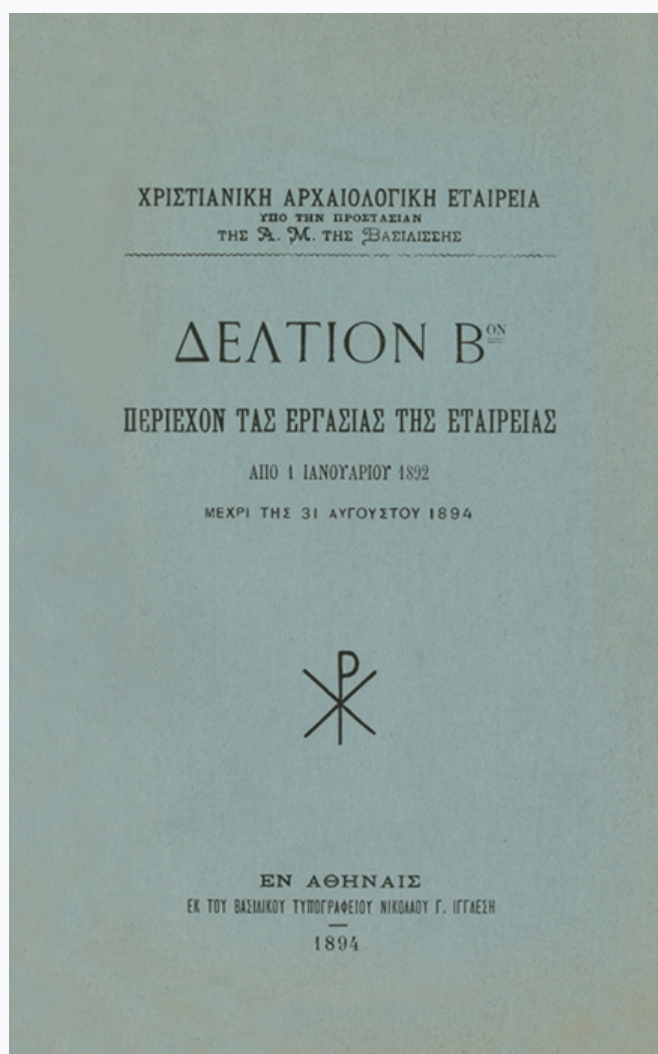


## Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 2 (1894)

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1892-1894), Περίοδος Α'



Αι εν τη μονή Φιλοθέης καταστραφείσαι  
πολύτιμα βυζαντιακά χριστιανικά αρχαιότητες  
και αγιογραφία

Γεώργιος ΛΑΜΠΑΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1533](https://doi.org/10.12681/dchae.1533)

### Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΑΜΠΑΚΗΣ Γ. (1894). Αι εν τη μονή Φιλοθέης καταστραφείσαι πολύτιμα βυζαντιακά χριστιανικά αρχαιότητες και αγιογραφία. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 2, 136–146. <https://doi.org/10.12681/dchae.1533>



# ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αι εν τη μονή Φιλοθέης καταστραφείσαι πολύτιμαι  
βυζαντιακαί χριστιανικαί αρχαιότητες και  
αγιογραφίαι

Γεώργιος ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1892-1894), Περίοδος Α' • Σελ. 136-146

ΑΘΗΝΑ 1894

σωσι τῶν εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου τοιχογραφιῶν, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσον αὐταὶ εἶνε τὰ μόνα ὑπολειφθέντα ἐκ τῶν λειψάνων τῆς ἱστορικῆς Μονῆς, ὅπου ἔζησεν ἡ ὁσία Φιλοθέη.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία μετὰ θλίψεως ἀναλογίζεται ὅτι, ἡ ἀνέγερσις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὡς καὶ ἡ ἀνακκίνισις τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου, ἡδύναντο νὰ κατορθωθῶσι καὶ μετὰ τῆς περιώτεως πολλῶν ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν καὶ πλήρους τοῦ σχεδίου τοῦ ἐν λόγῳ ἱεροῦ Ναοῦ. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἤθελεν ἐπιθέσει εἰς τὰ νέα ταῦτα ἔργα τὴν ἱερὰν σφραγίδα τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἱστορικῶν πρὸς δόσεων. Ἦδη ἀπομένουσι τὰ λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν τῆς κόγχης, ὧν ἡ διάσωσις ἀπόκειται εἰς τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιότητα.

Ἀπεκδεχόμενος τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιότητος, διατελῶ τέκνον Αὐτῆς ἐν Κυρίῳ πειθήνιον.

Ὁ Πρόεδρος

Α. ΠΑΠΠΟΥΔΩΦ

Ὁ γραμματεὺς

Κ. Δ. ΚΑΠΡΑΛΟΣ

---

## ΑΙ ΕΝ Τῇ ΜΟΝῃ ΦΙΛΟΘΕΗΣ

**καταστραφεῖσαι πολύτιμα βυζαντιὰ καὶ  
χριστιανικὰ ἀρχαιότητες καὶ ἀγιογραφίαι.**

Αἱ καταστροφαὶ τῶν Χριστιανικῶν Ναῶν, ὡς ἤδη καὶ ἐν τῷ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὑπομνήματι ἡμῶν τῷ 1884 ἰλέγομεν, <sup>(1)</sup> προέρχονται, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς καὶ τῆς βε-

---

1) Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ὑποβληθὲν τῇ αἰτήσει τοῦ τότε ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοῦ, πλήρης ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἑβδομάδι τῷ 1884 τόμ. Α', σελ 189-190 καὶ 193-196. «Ὑπόμνημα Γ. Λαμπάκη διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως σεβαστὸν Ὑπουργεῖον, περὶ τοῦ τρόπου τῆς διασώσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ ἰδίᾳ τῆς πολιᾶς καὶ εὐκλεοῦς Μονῆς τοῦ Δαφνίου»

δηλώσεως τούτων ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὡς ἡ Μονὴ Δαφνίου, ἣν ἐπὶ ἡμέρας ἑσωτερικῶς οἱ βάρβαροι κατέκαιον νομίζοντες ὅτι ἤθελεν ἀναλύσει ὁ χρυσοῦς τῶν ψηφίδων, τὸ δὲ ἐξ εὐσεβοῦς ζήλου ἀπλοῦ-  
κῶν ἀνθρώπων, λόγῳ ἐπισκευῆς καὶ διακοσμήσεως τούτων.

Ὁ Ἀθήνησι ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, πολυτίμους περιέχων αὐ-  
στηρᾶς Βυζαντιακῆς τέχνης ἐφ' ὕργοις (fresco) ἁγιογραφίας, ἔσχε  
τὴν διπλὴν κακὴν τύχην νὰ καταστραφῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ  
βαρβάρων μωαμεθανῶν ἐπ' ἐσχάτων δὲ καὶ χριστιανῶν ὀρθοδό-  
ξων δυστυχῶς ἀνεπιστρεπτί, λόγῳ **καθωραϊσμοῦ καὶ δια-  
κοσμήσεως**.

Αἱ ἐν αὐτῷ ἁγιογραφίαι εἰσιν, αἱ μὲν ἔργα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, αἱ δὲ  
καὶ ἀρχαιότεραι, τὸ μὲν διὰ τὸν αὐστηρὸν, πλὴν μετ' ἐλευθερίας τῶν  
γραμμῶν κατειργασμένον Βυζαντιανὸν αὐτῶν τύπον, τὸ δὲ διὰ τὴν  
λαμπρὰν αὐτῶν σύνθεσιν, καὶ πρὸ παντὸς διὰ τὴν πλήρη μυστικὴν  
συμβολικὴν διακόσμησιν τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἰδίως κατὰ τὴν διετύ-  
πωσιν καὶ τοὺς αὐστηροὺς κανόνας καὶ Ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων  
τοῦ ἁγίου Ὄρους, αἱ ἁγιογραφίαι, λέγομεν, αὗται ἦσαν ἀνεκτιμή-  
του ἀξίας ἔργα, διὰ τε τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς τέχνης, καὶ ἰδιαι-  
τέρως διὰ τὴν ἐπιτόπιον τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν. Καὶ τὴν μὲν κα-  
θόλου ἱστορίαν τῆς Μονῆς ταύτης, τὴν τε ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ  
τῇ ἁγιογραφίᾳ ἀξίαν αὐτῆς ἐς ἄλλοτε ὁ λόγος ἡδηλώσει, νῦν δὲ  
δημοσιεύομεν δύο εἰκόνας ἐκ τῆς Μονῆς ταύτης, ἅς ἡμεῖς τῇ 16  
Ἀπριλίου 1893 ἐφωτογραφήσαμεν. Τούτων ἡ μὲν **A** παρίστησι  
καὶ μέρος τῆς ἑσωτερικῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἁγίου  
βήματος μέρος τῆς κόγχης, ἡ δὲ **B**, τὸ «**χαῖρε τῶν Μυ-  
ροφόρων**».

**A.**

(ιδὲ εἰκόνα ἐν τέλει).

Ἡ πρώτη εἰκὼν αὕτη παρίστησι μέρος τῆς κόγχης μετὰ μέρους  
τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἁγίου Βήματος, ἐφ' ἧς ἡ πρὸς τὴν ἱερὰν  
Πρόθεσιν θύρα. Ὁ ἐπὶ τῆς κόγχης εἰκονιζόμενος συλλειτουργῶν  
ιεράρχης, εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὁ Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεο-  
παγίτης.

Ἄνω δὲ τούτου ἀπειτυπώθη τὸ ἄκρον μόνον τῆς παραστάσεως τῆς ἱερᾶς Μεταλήψεως, ἥς τὴν διὰ τὰς ἀναγινώσκουσαι ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῶν Ζωγράφων (ἐκδ. Ἀθηνῶν 1851 σελ. 189). Τῶν τριῶν δὲ φανερῶν μοθητῶν, οἱ μὲν δύο, κεκαλυμμέναις χερσίν, εἰς ἔνδειξιν θρησκευτικοῦ διους, θαίνουσι πρὸς λῆψιν τοῦ Κυριακοῦ Σώματος, ὁ δὲ τελευταῖος, εἶναι Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, ὅστις ὡς μελετῶν τὴν Προδοσίαν, στρέφει τὰ νῶτα, θαίνων πρὸς Ἰουδαίους· ὡς στερηθεὶς δὲ τῆς θείας χάριτος, δὲν φέρει στέφανον, ἀλλὰ τούναντιον, κατὰ τὴν ἑκφρασιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, « τοῦ διὰ βόλου ἤδη βεβληκέντος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου ἵνα αὐτὸν παραδῶ (γ' 2.) μαῦρος δαίμων ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου αὐτοῦ »<sup>2</sup>.

Ἐν τῷ ἀμέσῳ δὲ συνεχομένῳ καὶ ὀλίγῳ ἀνωτέρῳ μέρει, παρίσταται ἡ Θεία λειτουργία· ὁ δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς φέρων τὸν πολυσταυρον Δαλματικὸν χιτῶνα, ἐκπέμπει τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐξέλευσιν τῶν τιμίων δώρων. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν μυστικὴν συμβολικὴν ἑρμηνείαν τῆς Θείας Λειτουργίας, ἡ ἐξέλευσις τῶν τιμίων δώρων σημαίνει τὸν ἐνταφιασμόν τοῦ Χριστοῦ<sup>3</sup>, διὰ τοῦτο ἐν τῇ πολυτίμῳ παραστάσει ταύτῃ, ὡς καὶ ἐν τῇ Μονῇ Καισαριανῇ, οἱ ἐξερχόμενοι Ἀγγελοι, ἀντὶ τοῦ ἁγίου Ποτηρίου, ἐπὶ σινδόνης ἐκράτουν νεκρὸν ἡπλωμένον. τὸ ἄχραντον ΣΩΜΑ τοῦ Ἰησοῦ. Τῆς παραστάσεως ταύτης ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ διεισώθη μόνον ὁ Ἰησοῦς<sup>4</sup> καὶ τμήμα δύο ἀκροφάγων Ἀγγέλων.

1. Πάντοτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἡ διὰ τῶν σουδαρίων, τῶν κρασπέδων καὶ τῶν ἱερῶν ἀμφοῖν πρόσφαυσις τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων, ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος εἰς ἔνδειξιν φόβου καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀγιότητα τῶν ἀπτομένων, καὶ νῦν ἐξ ἀρχαιοτάτης συνήθειας, ὁ ἱερεὺς δίδων τὸ εὐαγγέλιον πρὸς ἀσπασμὸν κρατεῖ αὐτὸ διὰ τοῦ φαινοῦ, ὡς καὶ ὁ Διάκονος διὰ τοῦ Ὁραρίου ἀπτεται τῶν ἱερῶν πραγμάτων, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτίθεται τὸ Εὐαγγέλιον ἐν τῇ ἐπ' αὐτῶν ἀναγνώσει αὐτοῦ.

2. Κατὰ τὴν Ἑρμηνείαν τῶν Ζωγράφων ὁ δαίμων οὗτος πρέπει νὰ εἰκονίζεται εἰσερχόμενος εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ· « καὶ ὁ Ἰούδας ὅπισθεν αὐτῶν (τῶν μαθητῶν) γυρισμένος εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἕνας δαίμων εἰσερχόμενος εἰς τὸ στόμα τούτου » (ἐκδ. Ἀθηνῶν 1853 σελ. 159).

3. Ἱερὰ Κατήχησις Ν. Βούλγαρι. 1750 σελ. 100.

4. Ὅτε τῇ 16 Ἀπριλίου 1893 μετέβημεν ἵνα φωτογραφήσωμεν τὴν παράστα-

Ὑπὸ τὴν παράστασιν τῆς Θείας Λειτουργίας, ἐν κύκλοις εἰκονίζονται Ἁγιοι, ὅφ' οὓς εὐρηται ἡ πρὸς τὴν ἱερὰν Προθέσιν ἄγουσα θύρα. Ἐκατέρωθεν ταύτης εἰκονίζονται δύο τῶν ἀρχαίων Διακόνων τῆς ἐκκλησίας. ὧν ὁ μὲν πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ ὁρῶντι, ἐστὶν ὁ Πρωτομάχτης Στέφανος κρατῶν θυμιατήριον, ὁ δὲ πρὸς τὰ ἀριστερὰ, ὁ Ἅγιος Φίλιππος· ἄνω δὲ τῆς θύρας, ὡραῖον διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμιν τῶν γραμμῶν αὐτοῦ ἐξεργασμένον, εἰκονίζεται ἱερὸν **ἑξαπτέρυγον**.

Μεταξὺ δὲ τῆς κόγχης καὶ τῆς θύρας τῆς Προθέσεως λόγου ἄξιον ἦν τὸ ἐν διπλαῖς κυκλικαῖς γραμμαῖς περιεχόμενον πλούσιον βυζαντικὸν ἀνθέμιον.

Διὰ μέσου δὲ τῆς θύρας, εἰς τὸ βάθος τοῦ βορείου τοίχου τῆς Προθέσεως, ἐν τῇ εἰσοχῇ τοῦ τοίχου, εἰκονίζετο ὁ Δίκαιος Μελχισηδὲκ.

Ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου μέρους τοῦ ἁγίου βήματος ἱκανῶς, νομίζομεν, δηλοῦται, οἷας ἀρίστης βυζ. τέχνης, γλαφυρὰς καὶ σεμνὰς γραφὰς ὁ θεῖος οὗτος Ναὸς περιεῖχεν, πόσον βαθύ ἦν τὸ διὰ τῆς διατάξεως τούτων ἐξεγειρόμενον τῷ χριστιανῷ καὶ ἰδίως τῷ λειτουργοῦντι ἱερεῖ θρησκευτικὸν συναίσθημα, καὶ ὅπερ μέγιστον, μεθ' ὀπόσης θαθείας θεολογικῆς σπουδῆς καὶ περὶ νοίας ἦν διατεταγμένη ἡ μυστικὴ ἁγιογραφικὴ αὐτῇ τοῦ ἁγίου βήματος διάθεσις!

Οὕτως, ἵνα βραχεῖ ρήματι ἅπαν τὸ ἱερὸν βῆμα σκιαγραφήσωμεν, ἄνω τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος εἰκονίζετο ἡ Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν, ἣν ἐκκατέρωθεν φόβῳ ἐλιτάνευον οἱ Ἀρχάγγελοι Μ[ι, ἀήλ] καὶ Γ[αβριήλ], ἐνῶ περὶ ἐν μικροῖς κύκλοις ὕμνουν αὐτὴν οἱ Προφῆται.

---

σιν ταύτην, οὐ μόνον εὖρομεν ἤδη κατεστραμμένον τὸ μέρος τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐκτισμένον διὰ νέου τοίχου, ὥς ἤδη ἐν τῇ εἰκόνι φαίνεται. Οὗτοι δὲ διὰ παντός ἀπωλέσαμεν τὴν ὡραίαν συγκινητικὴν καὶ μυστικὴν τῆς Θείας Λειτουργίας παράστασιν, ἣτις καὶ ΜΟΝΗ μέχρις Ἀπριλίου 1893 διεσώζετο ἐν τῇ ἁγιογραφίᾳ τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν!

Ἵπ' αὐτὴν παρίστατο ἡ θεία Μετάληψις, καὶ ὑπὸ ταύτην ἔξ τῶν Μεγάλων Πτερώων τῆς ἐκκλησίας συλλειτουργοῦντες, ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος, Βασίλειος, Ἀθανάσιος καὶ Ἱερόθεος.

Ἐκτέρωθι δὲ ἐπὶ τῶν πλαγίων τοίχων μεγαλοπρεπῆς ἀνεπτύσσεται ἡ πηχέστασις τῆς θείας λειτουργίης, καὶ ὑπ' αὐτὴν λαμπρότατα ἐξικτέρωγα, ὑφ' ἧ', ἐκτέρωθι τῶν θυρῶν, εἰκονίζοντο τῆς πρωτογόνου ἐκκλησίας οἱ Ἅγιοι Διάκονοι, οἰκνέει ἐκ τῆς ἁνῶ ἱεραρχίας, τῷ ἐκέστητε ἱερεὶ τῆς στρατευομένης ἐκκλησίας παριστάμενοι, διακονοῦντες καὶ συλλειτουργοῦντες αὐτῷ.

Ἀληθῶς, οἷα ἐν τῷ ἁγίῳ τούτῳ βήματι μυστικὴ συνένωσις τῆς ἁνῶ καὶ κάτω Ἱεραρχίας !

Ἐν τοιούτῳ ἁγίῳ ἀβάτῳ χώρῳ ὁ εὐλαβὴς ἱερεὺς ἱστάμενος, ἐνδύομενος ἢ ἀτεκνύομενος, εἰτερχόμενος ἢ ἐξερχόμενος πλήρης ἁγίου ἐνθουσιασμοῦ, ἡδύνατο νὰ λέγῃ τὴν περικοπὴν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν ἀναφέρων αὐτὴν, «*Χαῖρε, ὅτι τὰ οὐράνια συναγάλλεται τῇ γῇ· χαῖρε, ὅτι τὰ ἐπίγεια, συγχορεύει οὐρανοῖς*».

Ἐκ πάντῳ ὁμως τούτων οὐδὲν σήμερον διεσώθη, οὐδέν !

Ποία δὲ διακόσμησις σημερινῆς τέχνης θέλει, ἢ δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἁγιωτάτην ταύτην καὶ ἀρχαιοτάτην διάθεσιν καὶ διακόσμησιν ; Ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἀγνοοῦμεν.

## B.

(Εἰκόνα ἰδὲ ἐν τέλει).

Ἡ εἰκὼν αὕτη ἔκειτο ἐσωτερικῶς ἐπὶ τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου τῆς Ἱερᾶς Προθέσεως, ἐν ἣ ὁ Ἰησοῦς παρίστατο ἐν μέσῳ τεσσάρων γυναικῶν, ὧν αἱ δύο κρατοῦσι τοὺς πόδας αὐτοῦ.

Το κατ' ἀρχὰς ἡ ἐξήγησις τῆς εἰκόνης ταύτης παρέχει δυσκολίαν τινα, διότι οὐδαμοῦ ἀναφέρεται, ὅτι δύο γυναῖκες ἐβάστασαν ὄρθιον, οὕτως εἰπεῖν, τὸν Ἰησοῦν, ἢ ὅτι ὁ Κύριος εὐρέθη ἐν μέσῳ τεσσάρων γυναικῶν ἱστάμενος καὶ εὐλογῶν αὐτάς, ὥς ἐν τῇ δημο-

σειυομένη ταύτη εἰκόνι φαίνεται· καὶ ὁμως ἡ εἰκὼν αὕτη εἶνε ἀκριβὴς· περὶ τούτου καὶ διὰ τοῦ χρωστῆρος πιστὴ ἐκφρασις ὠρισμένων χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς περὶ τε τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν ἱερῶν Μυροφόρων.

Ἦδη κατὰ τὸν η'. αἰῶνα Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων λόγοις αὐτοῦ ἀναφέρει ὅτι οἱ ἁγιογράφοι κατ' οὐδὲν διαφέρουσι τῶν Εὐαγγελιστῶν, διότι, ὅ,τι ἐκεῖνοι (οἱ Εὐαγγελισταὶ) διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου ὡς λογογράφοι ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ βίου καὶ τῶν θρυμάτων αὐτοῦ διδάσκουσι, τοῦτο ἀκριβῶς οὗτοι (οἱ ζωγράφοι) διὰ τοῦ χρωστῆρος ἀπεικονίζουσι. καὶ ἐπομένως, συμπεραίνει ὅτι, οἱ μὲν Εὐαγγελισταὶ εἰσι **λόγῳ** ζωγράφοι, οἱ δὲ ζωγράφοι **ἔργῳ** Εὐαγγελισταὶ.

«Καὶ γὰρ ὁ λογογράφος ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ τί ἔγραψεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ; πᾶσαν τὴν ἑνσαρκον τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίαν καὶ παρέδωκε τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁμοίως καὶ ὁ ζωγράφος ποιεῖ, ἐ ζωγράφῃσιν ἐν τῷ πίνακι τῆς ἐκκλησίας τὴν εὐπρέπειαν ἀπὸ τοῦ πρώτου Ἀδάμ ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ πᾶσαν τὴν ἑνσαρκον οἰκονομίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἁγίων καὶ παρέδωκε καὶ αὐτὸς τῇ ἐκκλησίᾳ μᾶλλον ἀμφοτέρω, μίαν ἐξήγησιν ἐπ. ἐγράψαντο καὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς». (Ἰω. Δαμ. λόγ. ἀποδεικτ. περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων κεφ. ι'. τόμ. II. σελ. 325) καὶ ὁντως ἐὰν κατανοήσῃ ἄνθρωπος, ἐρμηνεία ἐστὶ τοῦ Εὐαγγελίου καλὴ καὶ ἰσχυρὰ ἡ ἱστορία καὶ ἐξήγησις. Ἐπειδὴ γὰρ, ἅπερ Εὐαγγέλιον **λόγῳ** ἐξηγεῖται, οὗτος (ὁ ζωγράφος) **ἔργῳ** δεικνύει». (Αὐτόθι κεφ. γ'. σελ. 316. πρβλ. καὶ λόγ. α'. κεφ. θ'. καὶ κα'.)

Καὶ ὁντως ἡ εἰκὼν αὕτη κυριολεκτικῶς εἶναι ἡ δι' ἔργου παρὰστασις καὶ ἡ διὰ τοῦ χρωστῆρος κατὰ γράμμα ἐρμηνεία τῶν ἐν τῷ εὐαγγελιστῇ Ματθαίῳ κεφ. κη'. 9—10 στίχων

**στίχ. 9.** « **Ὡς δὲ ἐπορεύοντο** (Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία)<sup>1</sup> **ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ**

(1). Αὕτη ἦν τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσὴ μητέρα. πρβλ. Δαμαλᾶ, Ἐρμηνεία Τόμ. Γ'. σελ. 732.



καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς λέγων· χαίρετε. αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ».

**στίχ. 10.** Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς· **Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀναγγεῖλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς Γαλιλαίαν, καὶ κεῖ με ὄψονται».**

Ὁ ζωγράφος πιστῶς ἐμμένων εἰς τὴν κατὰ γράμμα ἐκφρασιν τῶν χωρίων τούτων, καὶ χωρὶς οὐδόλως νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὸ πνεῦμα, ὅτι σκοπὸς τῶν Μυροφόρων δὲν ἦτο αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ κράτησις τῶν ποδῶν τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν Ἰησοῦν τιμὴ, προσκύνησις καὶ λατρεία τούτων<sup>1</sup>, ὁ ζωγράφος, λέγομεν, παριδὼν πᾶσαν ἄλλην ἐρμηνείαν, καὶ τὴν ἐννοίαν ταύτην τῆς κρατήσεως τῶν ποδῶν, ὡς κυρίαν ἰδέσθαι λαθὼν, ἀπεικόνισε τὰς ἱερὰς γυναῖκας κυριολεκτικῶς κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ γράμματος, παραστήσας ταύτας πραγματικῶς νὰ κρατῶσι τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἥτοι κατὰ τὴν ἐκφρασιν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ ζωγράφος οὗτος, ἐγένετο ἀληθῶς ἔργῳ εὐαγγελιστῆς<sup>2</sup>.

Ἡ εἰκὼν αὕτη συνήθως ἐπιγράφεται «τὸ χεῖρε τῶν Μυροφόρων» καὶ ἐν αὐτῇ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ζωγράφων, κυρίως δύο μόνον ἱερὰι γυναῖκες πρέπει νὰ ἀπεικονίζονται<sup>3</sup>. ὧν ἡ μὲν πρὸς τὰ δεξιὰ πρέπει νὰ εἴναι ἡ Θεοτόκος, ἡ δὲ πρὸς τ' ἀριστερὰ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ,<sup>4</sup> καὶ οὕτως ἀκριβῶς ὑπὸ δύο μόνον Μυροφόρων, ἐν ἄλλαις ἀρχαίαις Βυζαντιακαῖς ἀγιογραφίαις, πρὶς τὰ βυ-

1. «Αἱ μὲν ἐκ πόθου καὶ τιμῆς τούτους ἐκράτησαν» Ζυγαδ. τόμ. Α' σελ. 601, πρὸλ. καὶ Δαμαλᾶ Ἑρμ. τόμ. Γ' σελ. 736.

2. Ὅπως π. χ. τὸ «Διαιών ψυχὰ ἐν χεὶρὶ Θεοῦ» χωρὶς οἱ βυζαντιανοὶ ἀγιογράφοι ν' ἀποβλέψωσιν εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ χωρίου, ἀπεικονίζουσι ἐκ τῶν νεφελῶν ἐξερχομένην χεῖρα (τὴν τοῦ Θεοῦ) ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπάρχουσι γυμνοὶ ἀνθρώπινοι, (αἱ ψυχὰς τῶν δικαίων), ὡς τοῦτο βλέπομεν εἰς τὴν ἐν Σαλαμῖνι Μονὴν τῆς Φανερωμένης εἰς τὰ ἔργα Γεωργίου Μάρκου (1735). Εἰκόνα τῆς χειρὸς ταύτης ἰδὲ Didron. Iconographie chrétienne. σ. 216. πρὸλ καὶ σ. 262.

3. Αἱ Μυροφόροι εὐρηνται ὀνομαζόμεναι καὶ ἀρωματοφόροι (τότε ἡ ἀρωματοφόρος τριτὴς τῶν ἱερῶν γυναικῶν τὸ ζωφόρον μνήμα κατέλαβε. Θεοφάνους Ὁμ. κθ') καὶ ἀλαβαστροφόροι (Θεοφ. ὅμ. λδ') καὶ μυροκομίστριαι (Θεοφ. ὅμ. λα') πρὸ Οἰκονόμου τὰ σωζόμενα τόμ. Α' σελ. 325.

4. «Ὁ Χριστὸς ἰστάμενος εὐλογεῖ μὲ τὰς δύο τοῦ χειρὸς καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ ἡ Παναγία, ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία γονατισταὶ καὶ αἱ δύο ἀπαζόμεναι τοὺς πόδας του». (Ἑρμην. Ζωγράφων ἔκδ. 1853 σελ. 141).

σταζόμενος ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἀλλαχοῦ καὶ ἐν τῷ ἐν Ἀμπελοκήποις παρὰ τὰς Ἀθήνας ναυιδίῳ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὁπερ διακοσμήσεως χάριν ὡταύτως ἐπέχρισαν καὶ κατέστρεψαν. Παρὰ τὸ σύνηθες δὲ ἐν τῇ δημοσιευομένῃ παραστάσει, εἰκονίζονται τέσσαρες ἱεραὶ γυναῖκες, ὧν ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῷ ἔρῳντι, ἥτοι ἡ ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ζωγράφων εἶνε ἡ Θεοτόκος.<sup>1</sup> (σελ. 141). Ὑψηλὰ δὲ πρὸς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς εἰκόνης ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἰησοῦ μόλις ἀναγινώσκομεν τὰ γράμματα «**χαῖρε**», ἐξ οὗ δῆλον ὅτι ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἦν ἐπιγεγραμμένη ἡ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ζωγράφων ἀναφερομένη ἐπιγραφή «**τὸ χαῖρε τῶν Μυροφόρων**».

---

**Ἑτεραι ἐν τῷ Ναῷ καὶ τῇ Μονῇ ἐπελθοῦσαι  
καταστροφῇ Χριστιανικῶν μνημείων.**

---

Δὲν εἶνε ὁμῶς μόνον αἱ λόγῳ ἐπισκευῆς καὶ καθωραΐσεως ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ἐπελθοῦσαι καταστροφαί. Οὕτως· εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐφάνη ἡ τύχη τοῦ πολιοῦ τούτου Ναοῦ, διότι τιθεμένων τῶν θεμελίων τοῦ νέου οἴκου τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, ἀντὶ τοῦ ἐπιζομένου σφαγίου μέλανος ἀλέκτορος, *κατεθραύσθη*, οἰοῖνε θυσιασθεῖσα, ἡ ἐκ Πεντελησίου λίθου λευκοῦ μαρμάρου ἀρχαία χριστιανικὴ κολυμβήθρα, ἥτις ἔκειτο δεξιᾷ ἐν τῷ Νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας· *κατεστράφη* καὶ ἐντελῶς παρεμορφώθη ὁ ἀρχαῖκος ἀρχιτεκτονικὸς ρυθμὸς τοῦ ἀρχαίου Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου, ὅστις ἔχων ρυθμὸν

---

1. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ἀναφέρει δύο μυροφόρους· Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν καὶ τὴν ἄλλην Μαρίαν (κη' 8. 10)· ὁ δὲ Μάρκος ἀναφέρει τρεῖς, Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν, Μαρίαν τοῦ Ἰακώβου, καὶ τὴν Σαλώμην (κς' 8.) ὁ Λουκᾶς τρεῖς· Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν, Ἰωάνναν, καὶ Μαρίαν τοῦ Ἰακώβου (κδ' 10)· ὁ δὲ Ἰωάννης μόνον μίαν, Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν (κ' 1)· δῆλον δ' ἐκ τούτων ὅτι ἡ Θεοτόκος μὴ ἀναφερομένη ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, προσετέθη ἐνταῦθα ἐκ τῆς Ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων, ἐν ᾗ ἀναφέρεται ὅτι ἡ Θεοτόκος πρέπει νὰ ᾖ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ Σωτῆρος.

*Βασιλικῆς*, νῦν, ἄγνωστον κατὰ τίνος ἀρχιτεκτονικῆς κανόνας, ἐσωτερικῶς ἐδέξατο θόλον. [κύριον *θόλον*, *τροῦλον* δηλ. τὸ μόνον ξένον ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον τοῦ ρυθμοῦ τῆς Βασιλικῆς], χάριν τοῦ ὁποίου ἐξωτερικῶς ὑψώθη ἀσυμμέτρως 1,50 γ. μ. καὶ πλέον ἢ στέγη τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τοῦ ναοῦ. *Κατεστράφησαν* αἱ εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς, ὡς πολύτιμος ἀδάμας τῆς ἱστορίας καὶ τέχνης, περισωθείσαι τρεῖς ἀγιογραφίαι, ὧν ἡ ἐν μέσῳ παρίστα τὸν Σταυρικὸν θάνατον τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, οὗτινος ὁμῶς μόλις οἱ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ πόδες ἐφαίνοντο, ἀπὸ πολλοῦ τῆς εἰκόνος καταστραφείσης· ἡ δευτέρα δεξιᾷ τῷ ὁρῶντι παρίστα τὸν Ἰησοῦν μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Προδρόμου, ὃν ὁ Πρόδρομος εἰδείκνυεν εἰς τὸν Ἰωάννην καὶ Ἀνδρέαν, ὅστις κρατῶν εἰλητάριον ἔλεγε «*Εὐρήκαμεν τὸν Μεσσίαν*»· ἡ δὲ τρίτη, ἀριστερᾷ τῷ ὁρῶντι παρίστα τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας καὶ καλοῦντα τοὺς δύο ἀδελφοὺς Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν, βᾶλλοντας ἀμφίβληττον<sup>1</sup>. *κατεστράφησαν* τὰ ὅλως πρωτότυπα καὶ ἀμίμητα βυζαντινὰ κοσμήματα, τὰ περίξ τῶν εἰκόνων τούτων ὑπάρχοντα, καὶ ὧν ἔτι τὴν πρωτοτυπίαν θαυμάζων, μετὰ στοργῆς ἐν ταῖς ἐν Μονάχῳ συνδιαλέξεσιν ἡμῶν ἀνemiμνήσκετο ὁ πολὺς Θεῖσιος· *κατεστράφησαν* αἱ δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ τῶν τοίχων τῆς παραστάδος, τῆς κυρίας τοῦ ναοῦ εἰσόδου, αἱ εἰκόνες τῆς Ὁσίας Μαρίας, καὶ τοῦ Ἀββᾶ Ζωσιμᾶ κοινωνοῦντος τὴν Ὁσίαν Μαρίαν, ὧν αἱ εἰκόνες πάντοτε ἐκ τῆ εἰσόδῳ, ὡς καὶ ἐν τῇ Μονῇ Καισαριανῆς, ἐτίθεντο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν προγόνων ἡμῶν, πρὸς ὑπόμνησιν, ὅτι πρῶτον καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ εἰσερχομένου ἐν τῷ ναῷ ἐστίν ἡ μετάνοια· *κατεστράφη* ἡ ἄνω τοῦ δυτικοῦ τοίχου πολὺπλοκος σύνθεσις τῆς Σταυρώσεως τοῦ Κυρίου, πᾶσαι αἱ ἐν τῇ Προθέσει καὶ τῷ Διακονικῷ ἀγιογραφίαι, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῇ Προθέσει ἄνω, εἰκονίζετο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐρχόμενος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς *Μεγάλης Βουλῆς Ἀγγελος* κατὰ τὸ πρὸς Ἑβραίους

1. Περὶ ἀμφοτέρων τῶν παραστάσεων τούτων ἰδὲ ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῶν Ζωγράφων σελ. 117—118.

(κεφ. ι'. 5—7) ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱερᾷ Προθέσει τελουμένην προσκομιδὴν ὑποδηλοῦσαν τὴν ἐν Βηθλεὲμ διὰ τῆς γεννήσεως ἔλευσιν τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν Κόσμον. Ὑπ' αὐτὴν δὲ εἰκονίζετο αἷ Ἰσραὴλ ταπεινῶς καθ' ὅλως ιδιόρρυθμον τύπον, ὃν καὶ ἐφωτογράφησamen· ἐν δὲ τῷ Διακονικῷ εἰκονίζετο ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ κρατῶν σφαῖραν καὶ σκῆπτρον, τὰ σύμβολα τῆς λειτουργικῆς αὐτοῦ δόξης, ὑποδηλῶν, κατὰ τὸ πρὸς Ἑβραίους (β'. 2), τὸν δι' Ἀγγέλων λαληθέντα βέβαιον λόγον, ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνω ἐν τῇ Προθέσει εἰκονιζόμενον Λόγον τοῦ Θεοῦ. Ὑπὸ τὸν Ἀρχάγγελον δὲ εἰκονίζοντο οἱ ἱεράρχαι Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος, ὁ Ἱερόθεος καὶ δύο ἕτεροι Ἱεράρχαι.

Πλὴν δὲ τούτων τῶν ἐν τῷ ναῷ πολυτίμων ἀγιογραφικῶν κατεστράφη ἡ ἐν τῷ ἐστιατορίῳ τῆς Μονῆς σπανιωτάτη παράστασις τῆς ρίζης τοῦ Ἰεσσαί· πρὸς δὲ κατεκαλύφθη καὶ παρεγνώρισθη ἡ θέσις τῆς ἱστορικῆς ὑπογείου κρύπτης, ἣν ἡμεῖς, τοῦ δήμου, ἐπὶ Φιλήμονος, χορηγοῦντος τῷ 1892 ἀνεύρομεν, καὶ ἐν ᾗ Φιλοθέῃ ἡ Ὅσια (ἡ ἐκ τοῦ εὐγενεοῦς τῶν Ἀθηνῶν οἴκου τῶν Βενιζέλων), τὰς χριστιανικὰς κόρας ἐκ τῶν χαρεμίων καὶ τῆς ἄλλης πικρᾶς δουλείας τῶν Τούρκων ὑφαρπαζούσα, ἐν ταύτῃ κατέκρυπτεν, ἐν καιρῷ εὐθέτῳ εἰς τῶν Μητέρων τὴν γλυκεῖαν ἀγκάλην αὐτὰς ἀποδιδούσα<sup>(1)</sup>. Διὰ τοῦτο, ἡ κρύπτη αὕτη, ὡς ἱερὸν τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας Παλλὰδιον, ὧφειλε νὰ μένῃ ἀνέπαφος, οὐ μόνον διὰ τὰς ἐπισήμους δέλτους τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐν σοφίᾳ πεποιημένον ὑπόγειον κρυπτὸν ὀργανισμὸν ταύτης.<sup>2</sup>

(1) Ἡ ἀληθὴς θέσις τῆς ὑπογείου κρύπτης, κατὰ τὸν μηχανικὸν κ. Φιλίππιδην, ἀπέχει 6 1/2 μέτρα τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἐτέθη ἡ νῦν ἐπιγραφή «ἀρχαία κρύπτη».

1. Ἰδοὺ ὡς εὑρομεν τὰ κατὰ τὴν ὑπόγειον κρύπτην ταύτην εἰσελθόντες τὸ πρῶτον ἐν τῷ μεσημβρινῷ δευτέρῳ κελίῳ τῆς Μονῆς, ἐν ᾧ ἦν ἡ τέως ἡγνοημένη κάθοδος τῆς ὑπογείου κρύπτης ταύτης, παρετηρήσαμεν ἀπλῶς χωματόστρωτον ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἔκειτο μαρμαρίνη τις πλάξ· ἀφαιρέσαντες ταύτην εὑρομεν τάφον πεπληρωμένον χρώματος, ὃν κενώσαντες, ἀνεύρομεν ὅπῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου, δι' ἧς καταβάντες! ἐξεπλάγημεν εὐρεθέντες ἐν μέσῳ τετραγωνικοῦ δωματίου τῆς ὑπογείου κρύ-

Ἀντίθετον ὅδον τῶν ἐπισκευῶν τούτων ἠκολούθησεν ὁ ἀσιδῖμος Ρώσος Ἀρχιμανδρίτης Ἀντωνῖνος εἰς τὰς ἐπισκευὰς τοῦ ἐνταῦθα ναοῦ τοῦ Νικοδήμου, ὃν ἐγκαταλελειμμένον καὶ ἐρείπιον ὑπὸ τῶν βολῶν τῶν βρβάρων παραλαβὼν, κεκαλλιστευμένον οἰκοδόμημα παρέδωκεν ἡμῖν τοῦτον, οὐ μόνον τὴν ἀρχαίαν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτοῦ διάταξιν καὶ κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν ἐξωτερικῶς μετ' ἀγάπης καὶ φροντίδος οὐ τῆς τυχούσης διατηρήσας, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς πρὸς ταῖς ἀρχαῖκας εἰκόσι, καὶ αὐτὰς ἐτι τὰς ἐπὶ τῶν τείχων δι' ἀκίδου (grafito) ἐπιγραφὰς, ὑελίνας θήκας, ἀδαμάντων δίκην, περιφράξας, εἰς τὸ διηνεκὲς τὴν σπουδὴν τούτων ἡμῖν ἡτταλίσατο.

Αἰωνία εὐγνωμοσύνη τῷ Ρώσῳ φιλέλληνι καὶ σοφῷ Ἀρχιμανδρίτῃ Πατρὶ ΑΝΤΩΝΙΝΩ(1)

Γ. ΛΑΜΙΑΚΗΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 27 Ἰουλίου 1894.

---

πτῆς ταύτης, ἥτις ἐδέχετο φῶς καὶ ἀέρα δι' ἀεραγωγῶν συγκοινωνούντος μετὰ φρέατος ὑπάρχοντος κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς ὑπογείου κρύπτης ταύτης.

Εὐτυχῶς ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία, ὑπ' ἀριθμ. 1847, κέκτηται λεπτομερέστατον ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον τοῦ ὑπογείου χώρου, τῶν ὑπογείων κρυπτῶν καὶ διόδων τῆς Μονῆς Φιλοθέης, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Φιλιππίδου, τοῦ σπιθαμῆν πρὸς σπιθαμὴν σπουδάζαντος καταμετρήσαντος καὶ γινώσκοντος τὸ ἔδαφος τῆς Μονῆς ταύτης.

1. Χάριν τῆς ἀρχαιοφιλίας δὲ καὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων καὶ ἰδίαν ὑμνολογίαν τῷ ὁμωνύμῳ αὐτοῦ ἁγίῳ Ἀντωνίῳ (Νοεμβρίου ζ') συνέγραψε, ὡς σημειοῖ ὁ λόγιος τοῦ Οἰκονόμου υἱὸς Σοφοκλῆς λέγων: «Τὰ εἰς τὸν ἅγιον Ἀντώνιον (τὸν παρὰ τοῖς Ρώσοις Ἀντωνῖνον) ἐποίησε τῷ 1856 χαρίζομενος τῇ εὐλαβείᾳ ἐφέσει τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ γνωστοῦ ἐπὶ παιδείᾳ ἐξ ἄλλων τε πολλῶν καὶ καλῶν, καὶ ἐξ ἧς τῷ 1859 συνέγραψε διατριβὴς «περὶ τῶν ἐν τῷ Ἀθῆνῃσι Ρωσικῷ ναῷ ἀνάσκαφῶν», τῆς ἐκδοδομένης ἐν τῷ Β'. τόμῳ τῶν Ἀγγελιῶν τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀντωνίνου, τοῦ μέχρι μὲν τοῦ 1860 τὴν ἐν Ἀθήναις Ρωσικὴν ἐκκλησίαν ἀξίως ποιμάναντος, νῦν δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πνευματικὰ μετὰ ζήλου οὐχ' ἥττονος τελούντος». Οἰκονόμου τὰ σωζόμενα ἐκκλησ. Συγγρ. τόμ. α' σελ. 278:

---